

Majka Crkve kod Justina Popovića *

Predrag BELIĆ

Sažetak

Stav teologa prema naslovu, što ga je Pavao VI. u kasnu jesen 1964. dao Mariji kao Majci Crkve, nije u Pravoslavnoj Crkvi jedinstven. Dok je Aleksej Knjazev, ruski profesor na Institutu sv. Sergija u Parizu nekoliko puta zapostavljao naslov: i zato što nema potvrde u Pravoslavnoj Predaji, i zato što se protivi logici pravoslavne teologije, dotle se glasoviti srpski teolog arhimandrat o. Justin Popović (+ 1979) svojski zalagao za taj naziv. O tome čitamo u raznim njegovim napisima, a najopsežnije i najsubstavnije u III. svesku Dogmatike Pravoslavne Crkve (1978). On ne polemizira ni s Knjazevim niti se, obratno, poziva na Pavla VI. Sasvim samostalno, ni od koga na to potaknut, Popović razvija teološke razloge i navodi Predaju Pravoslavnog Istoka (Liturgija, Ivan Zlatousti, Efremljanski, Ćiril Aleksandrijski, Ivan Damaščanski, Teodor Studit, Simeon Novi Teolog, Grigorios Palamás, Nikolaj Velimirović). Predavanje prikazuje i analizira ove rezultate mariologije Justina Popovića te kuša izvući i njihovo ekumensko značenje, jer je poznato da je pisac odlučan antiekumenist.

Pravoslavnu mariologiju obrađivali su hrvatski teolozi u XX. stoljeću, i to bar ovi: Karlo Balić,¹ Pero Ivanišić² i Ivo Omrčanin.³ Oni su pisali više-

* Predavanje je održano u hrvatskoj sekciji XI. svjetskog mariološkog kongresa, Huelva, 22. rujna 1992.

1 U dvije godine – tri napisa: Dr DRAGUTIN MARKOV (pseudonim za dr. Karlo Balić), *Napadaj jednog srpskog teologa na dogmu Neoskrvnjenog Začeca*, NOVA REVLIJA 10 (1931) 330-352. - Dr. MARKOV (pseud.), »Pravoslavni« teolog Dr. Jakšić napada i kult Bl. Djevice Marije. NR 10 (1931) 390-392. – DRAGUTIN MARKOV (pseud.), *Još o metodi, kojom srpski teolog hoće da pobije istinitost katoličke nauke o Neoskrvnjenom Začecu BD Marije*. NR 11 (1932), 123-140.

Danas bi nas i naslov prvog članka (Napadaj jednog srpskog teologa...) mogao zbuniti, jer već prvom riječju formalno podsjeća na polemiku. Možda bi ekumenisti pitali: napada li to dr. Jakšić stvarno katolike, ili on samo za svoje pravoslavne čitače iznosi stav Pravoslavija prema katoličkoj dogmi iz 1854? Piše li to on apologetski ali od pravoslavnih kraljeva vođenoj državi – srpski teolozi smatrali vjerski ugroženima? Ili je, obratno, o. Balić držao da su katolici u pogibelji pa je napis, zapravo, apologetične naravi usprkos polemički stiliziranom naslovu? Možda Balić, tada profesor teologije u Makarskoj, svoju repliku objavljuje u korist katolika, koji doduše nisu čitači pravoslavnih vjerskih edicija, ali su bili izloženi utjecaju pravoslavnih vjeroučitelja i drugih propagatora? Danas, u naša ekumenska vremena, mislim ni Balić ne bi tako pisao. Ipak, još dva desetljeća poslije Balić je objavio i na francuskom jeziku članak o istoj problematici: *L'Immaculée Conception de Marie dans la théologie contemporaine serbo-orthodoxe*: REVUE DES ETUDES BYZANTINES 11 (1953), 36-46. Za sve ove četiri bibliografske jedinice bila mi je putokazom *Bibliografia di Carlo Balić (1926-1976)*, koju je dao vrijedni DINKO

manje polemičko-kontroverzistički s obzirom na novije dogme o Mariji u katoličkoj Crkvi (1854,1950).⁴ Kod naših »kontroverzista« XVIII. stoljeća nema još mariološke tematike jednostavno zato, što se službena nauka ne smatra spornom na relaciji istočno pravoslavlje - rimokatolicizam.⁵ Ni *Mariologija* Ivana Bujanovića (1899) nema ništa glede doktrine pravoslavnih crkvi o Mariji.

U vremenu poslije II. vatikanskog sabora opažamo (neovisno o ekumenskim nastojanjima) znakove nekog - makar malog, djelomičnog i sporedičnog međusobnog pravoslavno-katoličkog približavanja s obzirom na Mariju. Ovo priopćenje želi prikazati i kako-tako procijeniti takav vjerovatno nenamjeravan doprinos negdašnjeg profesora na Pravoslavnom teološkom fakultetu u Beogradu i jednog od najvećih teologa srpske Pravoslavne Crkve arhimandrita - dr. Justina Popovića (1894-1899). Riječ je o njegovu priznavanju Marije kao Majke Crkve. Tumačeći i braneći tu istinu, Popović se bitno razlikuje od stava nekih drugih pravoslavnih teologa.

Kad je papa Pavao VI. pri kraju 3. zasjedanja II. vatikanskog sabora u govoru pred ocima proglasio Mariju Majkom Crkve, onda su ekumenski

ARAČIĆ u monografiji: P. CARLO BALIĆ O.F.M. *PROFILO - IMPRESSIONI - RICORDI a cura di P. Paolo Melada, O.F.M. e P. Dinko Aračić, O.F.M.* (PAMI) Roma 1978, 63-100.

- 2 IVANIŠIĆ, P., *Mariologija u srpsko-pravoslavnoj teologiji*, Đakovo, 1939.
- 3 OMRČANIN, I., *De Immaculata Conceptione B.V. Mariae in Ecclesia Serbica et Russica*, Romae, 1967.
- 4 Preko groba moramo biti zahvalni Balićevu suradniku dr Dinku Aračiću, koji nam je s tim u vezi sačuvao jednu dragocjenu izjavu. Pravi su naime učenjaci skromni, neumišljeni, zaljubljeni u Istinu i zato su sposobni za autokorekturu - kao ono hiponski biskup po svojim *Retractationes* nekoliko godina pred smrt (između 426-428). Ekumensko-teološki pisac nužno se nalazi, prema naravi stvari, između Istine i Ljubavi, ili točnije: i u Istini i u Ljubavi, pazeći da ne povrijedi ni jednu ni drugu. Ali to se u nekim delikatnim temama i okolnostima ipak lako može dogoditi. Čujmo Aračićevo svjedočanstvo:
 »Risalgono a quel periodo alcune delle sue pubblicazioni di caratter piuttosto polemico ed apologetico, e queste riguardavano maggiormente scotismo e marilogia. Infatti, polemizzava con alcuni noti medievalisti come Pelzer, Pelster, Schmaus sull'autenticità delle opere di Scoto asserita nel suo libro *Les Commentaires*, e poi con il teologo ortodosso Dušan Jakšić circa l'immacolata concezione e altre questioni mariologiche. Alcuni anni più tardi, trovandosi a Roma, affrontò dure polemiche con il P. Hijacint Bošković, circa il primato del tomismo, con, il P. Ephrem Longpré, circa l'edizione critica delle opere di Scoto e con il P. Gabriele Roschini a proposito di Scoto e l'immacolata concezione. *Balić aveva qualcosa di polemico nel suo spirito vivace. Verso la fine della sua vita lo so per esperienza diretta, ricordava con dispiacere più di una volta questo suo atteggiamento talvolta troppo spinto, dovuto, secondo lui, all'entusiasmo giovanile o all'indole del suo carattere.*« (V. DINKO ARAČIĆ, *Profilo biografico di Carlo Balić*) Prilog u istom izdanju profila, dojmova i uspomena, citiranom pri kraju naše prve napomene, na str. 16. Posljednje dvije rečenice istaknuo je u ovom citatu ne Aračić, nego P.B., autor ovog priopćenja.
- 5 Vidi BELIĆ, P., *Isusovci kontroverzisti u Hrvata 18. stoljeća*, u: ISUSOVCI U HRVATA - Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija »Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata«, Zagreb 1992, s. 158-168.

entuzijasti, svjesni negativne recepcije Marijinih dogmi njenih Crkvi i crkvenih zajednica. Premda se ovaj put nije radilo ni o kakvoj dogmatizaciji, ipak je taj Marijin titul mogao biti kamenom-kušačem iskrenosti i dobronamjernosti rimokatoličke Crkve, koja je upravo proglasila Dekret o ekumenizmu. Nije trebalo dugo čekati. Dr. Aleksej Knjazev, profesor na Pravoslavnom teološkom institutu sv. Sergija u Parizu, napisao je još te iste 1964. godine članak, u kome je izrazio pravoslavnu kritiku tog titula.⁶ Ne samo da je zamjerio način proglašenja - neobaziranje na jaku oporbu koncilskih otaca, i to u času, kad je Koncil izglasao načelo biskupske »kolegijalnosti« – nego je osporio i sam titul kao nepoznat u Predaji i protivan logici pravoslavne teologije. Knjazev je svoju kritiku ponovio jedno desetljeće kasnije, kad se u katoličkom liturgijskom časopisu *La Maison-Dieu* obazreo na pobudnicu *Marialis Cultus*.⁷ Treći put g. 1987. u svom osvrtu na encikliku *Redemptoris Mater*, gdje Ivan Pavao II. usvaja marijanski titul Pavla VI. Sve tri kritike izišle su ponovno u posmrtnoj - kažu prvoj – pravoslavnoj mariologiji istog autora pod naslovom *La Mère de Dieu dans l'Eglise orthodoxe*.⁸

Ipak se ne može tvrditi da je Knjazev spomenutim napisima izrazio jednoznačni stav pravoslavlja prema novom titulu. Dr Justin Popović napisao je u posljednjem dijelu svoje trosveščane *Dogmatike Pravoslavne Crkve* (odsad DPC) i poglavlje o Presvetoj Bogorodici, a to je zapravo drugi dio njegove mariologije, gdje brani naslov Majke Crkve.⁹ Bilo je to godine 1978,¹⁰ dakle poslije objavljivanja dviju Knjazevljevih kritika, na

6 *Le Messager orthodoxe*, 27-28 (III-IV), 1964.

7 *La Maison-Dieu*, n° 121, 1975, p. 108-113.

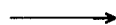
8 *La Mère de Dieu dans l'Eglise orthodoxe*. CERF Paris, 1990, p. 203-219.

9 JUSTIN POPOVIĆ, *Dogmatika Pravoslavne Crkve*, Beograd I¹1932, II¹1935, II²1980, III 1978. To su predavanja, što ih je na beogradskom Pravoslavnom teološkom fakultetu bio držao dr. Justin Popović, koji je, nakon dolaska komunista na vlast, bio s Univerziteta otpušten tako da je do konca života bio duhovnik manastira Čelije (kod Valjeva) za kaluderice.

10 To što je prvo izdanje treće knjige DPC tiskano g. 1978. nikako ne znači da je o. Justin pisao o Majci Crkve istom te godine. Rukopis je pregledan za štampanje bar dvije godine ranije, kako to kolofon na str. 836. dokazuje. Zbog karakterističnosti Popovićeve stila prenosim ga ovdje u punoj formi:

»SVOM DUŠOM SMATRAM
ZA VELIKU MILOST BOŽJU ŠTO JE
MENE NEDOSTOJNOG TROSUNČANI
GOSPOD UDOSTOJIO DA ODMUCAM
BOGOCOVEČANSKE ISTINE NJEGOVE

U OVOJ 'PRAVOSLAVNOJ FILOSOFIJI
ISTINE'.

koje se Popović uopće ne obazire, a time pokazuje da niti ne pomišlja da bi polemizirao s njima.¹¹ Tekstovi, kojima o. Justin priznaje Mariju za Majku Crkve, bitno se razlikuju od stava nekih drugih pravoslavnih teologa.¹²

Evo, tih najznačajnijih rečenica:

»Novozavetna je sveblagovest: Crkva je telo Hristovo. I Presveta Bogorodica, rodivši nam Bogočoveka Gospoda Hrista, u stvari je rodila Crkvu, jer je dala telo Crkvi. Tako je Bogorodica u isto vreme Crkvorodica: Bogomati je u isto vreme Crkvomati.«¹³

Ovdje, na početku II. dijela Popovićeve mariologije /Bogoridica u Crkvi, dok je *Marija i Hristos* tema I. dijela koji je svojedobno bio iskritizirao Pero Ivanišić/, Popović tu još nema izraza *Majka Crkve*. Taj se pojavljuje tek tri stranice dalje, a na početku, kao što vidjesmo, susretosmo samo *Crkvorodica*, *Crkvomati*. Popović je naime poznat kao tvorac religioznih kovanica, kojima vrve njegova djela: »*Bog svesvega*«, »*obeskončiti Bogom*«, »*zlom i smrću opatuljeni i uništavljeni čovek*«, »*Bogocentar*«, »*čovek u svojoj ogrehovljenoj stvarnosti*«, »*bogovaploćenje*«, »*svestvarnost*«, »*uhristovljenje i ohristovljenje*«, »*novim osećanjima-bogoseća*

ZATO MOLIM ČITAOCE NJENE:
 POKLONIMO SE OCU,
 I SINU NJEGOVOM I ŠVETOME DUHU,
 SVETOJ TROJICI U JEDNOJ SUŠTINI,
 SA SERAFIMIMA KLIČUĆI:
 SVET SI, SVET, SVET, GOSPODE!

SLAVA TEBI!

Na Sv. Fotija Velikog
 6/19 febr. 1976.
 Man. Sv. Čelije

svegrešni
Arhimandrit Justin,
duhovnik mrâ Čelije

Prema tome, o Mariji – Majci Crkve mogao je o. Justin pisati – a vjerojatno je i pisao – još prije 1976. godine. Kada točno? Je li još prije II. svjetskog rata (jer je poslije ovog bio sa Univerziteta udaljen)? Neko bi svjetlo na taj problem mogla baciti »scripta« njegovih predavanja po kojima su studenti polagali ispite, ali to istraživati, pogotovu sada u pretužno vrijeme ovog prokletog rata, nije mi moguće.

- 11 I obratno, Knjazev ne daje ni najmanje slutiti da bi se mogao naći pravoslavac teolog – a pogotovo takva ugleda kao Popović – koji bi tvrdio o Bogorodici da je Majka Crkve. Ja nisam kadar protumačiti to uzajamno prešućivanje nepoznavanjem jezika: obojica su znala, i ruski, i srpski, i francuski. I knjige su i časopisi mogli iz Francuske dolaziti u Srbiju, Beograd, Čelije...
- 12 Uzmimo za primjer Panagiotis N. Trembelasa, koji u svojoj (takoder trosveščanoj) na francuski iz grčkog prevedenoj *Dogmatique de l'Eglise Orthodoxe Catholique* (ed. Chevetogne & DDB: 1966,67,68) nema ništa o odnosu Marije i Crkve. Pa čak ni u poglavlju o svetosti Crkve (v. II., 381-383).
- 13 *DPC*, III., 645.

njima, novim mislima-bogomislama; novim željama-bogoželjama, novim delima-bogodelima, novim životom-bogoživotom« i bezbroj drugih. Neki su mu to lako i plodno kovanje neologizma i zamjerali.¹⁴ Jesu li mu baš sve kovanice jednako uspjele, ne mogu tvrditi, jer nisam stručnjak za srpski književni jezik.

Sve dalje što on piše do kraja tog drugog dijela svoje mariologije, sve su to samo dokazi za osnovnu, polazišnu tezu. Ali njegova *ratio theologica* nije još školski i skolastičkim silogizmima oblikovana argumentacija, nego više opisivanje natprirodne stvarnosti, koje po sebi konvergira k formalnom zaključku. Drukčije odgojeni teolog mogao bi u tu svrhu bez muke otkriti ilacije i dodati druge potrebne elemente što ih zahtijeva njegova škola. Zato počujmo nekoliko oduljih istina.

Počnimo s dvije prve rečenice, koje su idejni okvir i temelj II. dijela Popovićeve mariologije (tj. o temi Bogorodica u Crkvi).

»*Grehom, smrću i đavolom ljudi su se otpadali od Boga i odrodili. No Bog i Gospod Hristos iz bezmernog čovekoljublja postaje čovek, i zanevek ostaje među ljudima kao Bogočovek, kao Crkva. A Crkva svojim Bogočovečanskim domostrojem spasava ljude od greha, smrti i đavola.*«¹⁵ Ovdje moram spomenuti da možda nekim slušateljima (odnosno čitateljima) nije shvatljiv izraz *domostroj*. Nije ga skovao Justin Popović, nego je on od davnina (crkveno) slavenski prijevod – i to doslovni! – grčkog izraza οἰκονομία: οἶκος plus νομος. Dakle za kršćanina je to ona Božja prauredba i provedba pranacrta i praplana o našem spasenju, što su u određenom razdoblju – »punini vremenâ« izvršuje, o kojoj je osnovno mjesto u Ef 1,11: »... εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν« (latinski: »... in dispensatione plenitudinis temporum«; hrvatske varijante: »za provedbu punine vremena« /BST/; »da se provede punina vremena« /DF/; »kako provesti spasiteljski nacrt punine vremena« /Raspudić/). Pavlovskoj složenici *ekonomija* podlogom je, mislim, slikovito shvaćanje, kako je sve stvorenje – i vidljivo i nevidljivo – zajedno uzeto jedna velika kuća, dom, obitelj, gospodarstvo... Božje, koje je Bog u svojoj neizmjerljivoj i premudroj i svemoćnoj ljubavi predviđa, predređuje, ravna, spasava, dovršuje. Zato kršćanski istočnjaci dijele nauku o Bogu u dvije velike sekcije: u TEOLOGIJU, o Bogu u sebi (u latinskoj se svetoj znanosti govori o traktatima *de Deo uno et trino*) i u EKONOMIJI, o svemu ostalom djelovanju Božjem prema vani (*de Deo creante, elevante, Christologia i Soteriologia, De Ecclesia, charitologia, de Sacramentis, de novissimis...*).

Sada slijede one tri temeljne rečenice, koje sam već citirao na početku odsjeka o Justinu Popoviću. On zatim nastavlja svoje teologiziranje – ali

14 Doznadoh u razgovoru s prof. dr. Čedom Draškovićem prigodom Četvrtog međufakultetskog ekumenskog simpozija u Ljubljani 1982.

15 DPC, III., 645.

uvijek uz pomoć svjedočanstava liturgije i Predaje, koja se neprestano izmjenjuju i dopunjuju. Tako je Marija prema *Oktoihu* »Svesvetla Crkva Božija«,¹⁶ dok sv. Ivan iz Damaska tvrdi, da »ime Bogorodice sadrži svu tajnu domostroja spasenja – ἅπαν τὸ μυστηριον τῆς οἰκονομίας.«¹⁷

»U pravoslavnom saznanju novozavetne vere – nastavlja o. Justin – spasonosni iskupiteljski podvig Gospoda našeg Isusa Hrista nerazdvojan je od Presvete, Prečiste, Preblagoslovljene, Preslavne Vladateljske naše Bogorodice i Prsnodjeve Marije.«¹⁸

»Presveta Bogorodica je majka Boga, i otuda majka svega božanskog, svega svetog, svega nebeskog, svega večnog, svega bogočovečnog, svega najboljeg, svega najplešeg. Od svega dobrog Ona je najbolja; od svega svetog, Ona je najsvetija; od svega vrlinskog, Ona je najvrlinskija. Ako iko, Ona je u rodu ljudskom, posle Gospoda Hrista, najsavršenija bogočovečanska Sjevrlina. Nema sumnje, Ona je najsavršeniji obrazac svega najboljeg. Jer kad je kroz Nju Bog ušao u svet, u čoveka, kako da kroz Nju ne uđe u čoveka sve što je Božje, sve što je nebesko, sve što je anđelsko, sve što je blaženo, sve što je rajsko? Zbog toga je Presveta Bogomajčica !/ prečasnija od Henuvima i neuporedivo slavija od Serafima. Zbog toga je Ona i Vladarka Anđela (Vladičica Angelov).«¹⁹

»Neosporno, Presveta Bogomajka je najveća i najbogatija Darodavka roda ljudskog. Dala nam je, rodila nam je Boga kao čoveka, kao Bogočoveka. I sa Njim: Večnu Istinu, Večnu Pravdu, Večnu Ljubav, Večno Dobro, Večni Život. I time dala sve što večito treba ljudskom biću i svim svetovima: spasenje, ohristovljenje, obogočovječenje, oboženje, otrojičenje = sve svete tajne i sve svete vrline. A kroza sve to i u svemu tome: najmilije čudo svih Božijih svetova – čudesnog i svečudesnog Boga i Gospoda, Isusa Hrista Bogočoveka...«²⁰

Kada rimokatolik čita ovu dosljednu teologiju, spontano mu se nameće pitanje: Ali ovo dokazivanje Marijina, da tako kažem, »crkvomajčinstva« polazi isključivo od činjenice da je Ona rodila Krista, Glavu Crkve. Ali, pitamo, ne postoje li u pravoslavnoj Predaji i dokazi o njenu rađanju udo-va Crkve? Jer bit majčinstva nije *samo* u začinjavanju, nošenju i rađanju djeteta, nego i u daljnjoj, neprestanoj, dugotrajnoj, mukotrpnjoj ljubavi punoj brizi za rođeni život: da dijete stane na vlastite noge, da postane i ostane čovjek u najuzvišenijem značenju tog pojma, sretan i za sebe i za druge. Posebno to onda mora vrijediti za natprirodni život djece Božje po

16 »U srijedu ujutro«, Kanon Presv. Bogorodice, pjesma 8 (glas 7, Oktoih). O. Justin citira crkvenoslavenski (DPC, III), bilj. 1.

17 »Sv. J. Damaskin, De fide, III, 12. P.gr.t.94, col.1029 C« (DPC, III., str. 645., bilj. 2).

18 DPC, III., 645.

19 DPC, III., 646, nota 1: Nedelja II Časnog posta, na jutrenju, svetilen; Posni Triod.

20 DPC, III., 646.

milosti, to više, što i sv. Pavao uspoređuje s roditeljstvom svoje apostolsko djelovanje kod Korinćana: »ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τὸ εὐαγγελίον ἐγενήθη ὑμᾶς ἐγεννησα – u Kristu Isusu ja vas po evanđelju rodih!« (1 Kor 4,15b). Nema li dakle na kršćanskom Istoku tekstova koji bi približno isto sadržavali što i VIII. poglavlje LG (u brojevima 61 i 62)? Naime, da je Marija bila Otkupiteljica ne samo »plemenita drugarica«, i to ne samo rađanjem nego i hranjenjem, prikazivanjem u hramu, naročito sustradanjem, dok je On umirao na križu, te nakon uznesenja svoga u nebo, mnogostrukim zagovorom kao Odvjetnica, Pomoćnica, Posrednica, ali tako je Ona i majkom postala u ekonomiji spasenja.

Ako pozorno čitamo dalje Popovićevo razlaganje, namjerit ćemo se na takve misli, iako možda ne u onoj mjeri i u onoj preciznoj i suptilnoj školskoj formulaciji, kako bi sigurno željeli oduševljeni mariolozi na rimokatoličkom Zapadu. Nastavimo zato!

»Zbog svega toga – zaključuje glasoviti srpski teolog – sveistinita je bogonadahnutu blagovest Svetog Oca našeg Gregorija Palame: 'Nitko ne dolazi sem preko Presvete Bogorodice i od Nerođenog Posrednika, i ni jedan od darova Božjih ne daje se ni anđelima ni ljudima sem preko Nje... Djeva Mati je neusporedivo veća od svih i od svega: zajedničari Božiji postaju preko Nje – δι,αὐτῆς, zajedničari; Nju posle Boga slave oni koji Boga slave. Ona je osnova Proroka, glava Apostola, hrabrost Mučenikâ, temelj Učiteljâ, slava zemaljskog, radost nebeskog, ukras svake tvari. Ona je početak i izvor svetoga – παντὸς ἁγίου κορυφή καὶ τελειωσις.«²¹ Preko Bogomajke »svetitelji primaju svu njihovu /rectius: svoju, PB/ svetost.«²²

Zanimljivo je bilježenje Marijina svjedočenja, koje daje sv. Ivan Zlatousti. Popovićev tekst glasi, ali bez navodnika i bez referencije izvora ovako: »Bogovođena misao Svetog Zlatousta, veličajući Presvetu Bogorodicu, blagovesti: Među ljudima se ne može naći niko takav kao što je Bogorodica Marija. Ona je Mati spasenja, jer je rodila Spasitelja.«²³ Osim manjka znakova i navođenja referencije, otkuda je tekst preuzet i preveden kao što to inače biva, začuđuje i to što ovdje o. Justin pridjeva Mariji apoziciju *Bogorodica*. Patrolozi se naime slažu u tome da Zlatousti – koji je umro doduše dva desetljeća prije nestorijeve krize, ali koji je ipak bio učenik Antiohijske škole – ne upotrebljavaju nikada u tadašnjoj Antiohiji sumnjivi termin *Theotokos*.²⁴

21 *Ib.*, a u noti 4. nalaze se referencije: Homil. 37; P. gr. t. 151, col. 472 CD. 473 A.

22 *DPC*, III., 646, a u bilj. 5. nalazi se ova referencija: »Tamo«; col 461.

23 *DPC*, III., 646, posve dolje.

24 »... Mais Jean ne lui donne pas le titre de mère de Dieu (θεοτοκος) suspect à Antioche.« (V. F. CAYRE, *Patrologie et Histoire de la Théologie*, tome premier, Desclée

Obratno, sasvim je uvjerljivo sjedočanstvo iz marijanske Aleksandrije: »*Bogomudri Ispovednik bogočovečanske istine o Presvetoj Bogorodici, Sveti Kiril Aleksandrijski veli da je Ona – »sveta Crkva.«*²⁵

Ovaj kratki ali značajni i duboki Ćirilov izričaj proširuje se zatim komentarom episkopa Dionisija Kozanskog, čiji je tekst Popović izvadio iz grčke knjige svog nekoć učenika, a kasnije i nasljednika na beogradskoj katedri za dogmatiku dr. Atanasija Jevtića, jeromonaha, arhimandrita, pa protosinđela i danas jednog od vrlo uglednih episkopa SPC: »*Sveti Kiril spaja ličnost Presvete Bogorodice sa pojmom Crkve – τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκ-κλησίας. Crkva se ne može ni zamisliti ni postojati bez Svesvete Majke Spasa Hrista. Presveta Bogorodica je Crkva i Crkva je Presveta Bogorodica. Kada se rekne 'Bogorodica', time se obuhvata sva ideja Crkve, jer se imenom Bogorodica u ličnosti Prisnodjeve Marije izražava sva božanska tajna Ličnosti Hrista.*«²⁶ Popović odmah žurno, pjesnički i vjerničko-zaljubljenički dodaje: »*Da, da, da: bez Presvete Bogorodice nema Bogočoveka = nema Spasitelja = nema Crkve = nema spasenja = nema bogočoveka = nema otrojičenja. I sav se svet pretvara u najbesmisleniji užas, a čovek – u najstrahovitiji pakao, pakao, pakao.*«²⁷

»*Presveta Bogorodica je Majka Boga, Majka Bogočoveka, i time Majka Crkve, jer je Majka tela Bogočovekova. A telo Bogočovekovo je Crkva.*«²⁸

Prema tome, tek sada susrećemo kod Justina Popovića nedvojbeni termin *Majka Crkve*, a on je utemeljen u teandričkoj koncepciji bogoslovij-ske ekonomije. Ako pogledamo shemu u trećoj knjizi Popovićeve DPC,²⁹ već će nam iz sadržaja i nadnaslova biti očito da je i ovdje Krist sve: *Crkva sve tajna Hristova, Crkva – bogočovečansko predanje*, čemu ni najmanje ne smeta opsežno poglavlje o Duhu Svetom: »*I silazak, i sva delatnost Duha Svetog u Bogočovečanskom telu Crkve biva zbog Bogočoveka i radi Bogočoveka.*«³⁰ Napokon i eshatologija ima nadnaslov: *Bogočovek kao sudija.*³¹

U takvu svekristovskom ozračju je drugi dio Popovićeve nauke o Mariji, pa ne vidim nikakva opravdanja, da se na njegovu *Dogmatiku Pravo-*

1953., 554.) Prema Altaneru, Zlatousti ne samo da nikada ne rabi počasnog izraza Θεοτοκος, nego također (osim iznimno) ni χριστοτοκος. Uz to, u skladu sa svojim strogim razlikovanjem boštva od čovječtva u Kristu, Ivan Zlatousti se hladno izražava o Mariji. (V. B. ALTANER – A. STUIBER, *Patrologie*, HERDER³ 1978, 329.)

25 DPC, III., 647, a u noti 6. referencija: »Beseda o Svetoj Bogorodici; P.gr. t. 77, col. 996.«

26 Na žalost, ova knjiga dr. Jevtića nije pri izradbi priopćenja bila pristupačna, a još manje knjiga episkopa Dionisija. Ali nije se tome čuditi, kad ove druge ni sam o. Justin nije mogao izravno konzultirati.

27 DPC, III., 647.

28 *Ib.*

29 DPC, III., 837-838.

30 DPC, III., 271.

31 DPC, III., 838.

slavne Crkve primjenjuje distinkcija između teotokologije i mariologije. Tu distinkciju – posuđujući prvi termin od würzburškog sveučilišnog Privatdozenta dr. Peter Planka – upotrijebio je dr. Karl Christian Felmy, profesor na Evangeličkom teološkom fakultetu u Erlangenu, u svojoj knjizi *Uvod u pravoslavnu teologiju*. Prema njemu, bila bi teotokologija nauka o Mariji izvedena iz efeške dogme bogomajčinstva, a sve ostalo o Mariji, građeno bez veze s ovom osnovnom dogmom, bilo bi mariologija, kakva je npr. kod katolika razvijena. Zato prema Felmyju – koji se za svoju tvrdnju poziva na Ruse D. Saryčeva, a još prije ovoga na Georgija Florovskog – strogo uzevši zapravo ni nema pravoslavne mariologije: »Konačno je pravoslavna mariologija uvijek teotokologija, poseban vidik kristologije, kristologije sa vlastitim naglascima, ali bez samostalne, vlastite vrijednosti, ('ohne Eigengewicht'). Prema tome, pravoslavne se školske dogmatike i katekizmi odriču 'mariološkog' poglavlja, kojega se rimokatolička dogmatika poslije 1854. više ne mogu odreći.«³²

Da to baš nije sasvim tako, pokazuju već dva navedena dijela Popovićeve dogmatike PC (koju Felmy ipak ima u bibliografskom popisu svog Uvoda), a još više knjiga, koju sam na početku ovog priopćenja citirao, *La Mère de Dieu dans l'Eglise orthodoxe*. Ta je knjiga izašla g. 1990. kao i Felmyjev *Uvod* (ali ovaj o njoj ne zna ništa). U predgovoru što ga je djelu *La Mère de Dieu...* napisala Françoise Jeanlin, asistentica na katedri mariologije u l'Institut Saint-Serge, čitamo u prvoj rečenici: »Le Père Alexis Kniazeff enseigne la mariologie depuis de nombreuses années...«³³

Premda se Popovićeve doktrina o Majci Božjoj temelji na osnovnoj efeškoj dogmi, ipak se on služi i drugim elementima iz Predaje, koji nisu nužni ili barem neposredni zaključci iz te dogme. Tako u tekstovima koje smo već naveli ostaje otvoreno pitanje, da li baš iz bogomajčinstva logički slijedi npr. tvrdnja sv. Ćirila Aleksandrijskog da je Marija »sveta Crkva« ili ona sv. Grigorija Palame da nitko ne dolazi k Bogu osim preko Presvete Bogorodice, ili ona sv. Ivana iz Damaska da je Marija radionica našega spasenja.³⁴ Možda sam ovim opažanjem promašio bit problema, koji ipak ne mora biti samo quaestio de nomine, tj. da li samo teotokologija ili i mariologija?

Kada rimokatolik čita ove rečenice o Justina ne može se osloboditi nesnalazanja u kontradikciji – bar po katoličkom shvaćanju – između

32 V. KARL CHRISTIAN FELMY, *Orthodoxe Theologie: eine Einführung*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990, 85. Ali i cijelo potpoglavlje 4.3: »Geerter als die Cherubim und unvergleichlich herrlicher als die Serafim Mariologie als Theotokologie (S. 82-105).

33 *Presentation ...* potpisana od »Francoise JEANLIN, Assistante à la chaire de mariologie de l'Institut Saint-Serge« u knjizi: ALEXIS KNIAZEFF, *La Mère de Dieu dans l'Eglise orthodoxe*, CERF Paris, 1990., p. 7-8.

34 DPC, III., 646. i 647., n. 9.

tvrdnje da je Marija bezgrešna ali ipak rođena s iskonskim grijehom: »*Svetopredanjska bogočovečanska istina Crkve o Presvetoj Bogorodici ukratko je ovo: kao Adamov potomak, rođena sa prvorođnim grijehom, Ona je bila podložna zakonu smrti, ali je kao bezgrešna i Presveta Bogomajka vaskrsnuta Njenim božanskim vaskrsim Sinom i /654/ uznesena u slavi iznad Heruvima i Serafima i posadena na presto iznad Svetih Nebeskih sila.*«³⁵ Očito, tekst nas sili da razlikujemo dva smisla u pojmu bezgrešan: bez osobnih grijeha i bez iskonskoga. No i sva razlika u pitanju bezgrešnog odnosno grešnog začeca potječe od raznih teologija i raznih shvaćanja *ne samo bogomajčinstva nego i prvotne čovjekove svetosti.*

Govoreći o detaljima smrti Majke Božje, o. Justin slijedi u liturgiji sadržanu predaju (smije li pravoslavni teolog ili vjernik makar samo u mislima dodati: »legendarnu«?), a ne izvodi ih iz istine o Njenu bogomajčinstvu:³⁶ je li to, dakle, teotokologija ili mariologija?

Uvodeći svoje čitatelje u teotokološki – odnosno mariološki – misaoni svijet sadržan u jednoj dugoj molitvi sv. Efrema Sirskog, o. Justin piše: »*Bogomisaoni pesnik, Sveti Jefrem Sirin, u molitvenoj raspevanosti svoje hrištočezljive duše, kazuje nam divne istine o Presvetoj Bogomajci. On oseća kako se u Njoj tajanstveno preobražava vreme u večnost kroz bogočovečnost; i kako se zemlja preobražava u nebo; i, što je najvažnije, kako se u Njoj čovek preobražava u 'Boga po blagodati'. On bogonadahnutu blagovesti:...*«³⁷ I sada dolazi zanosan tekst sv. Efrema, koji je arhimandrit Justin preveo i g. 1975. u Beogradu izdao u knjizi *Molitve Presvetoj Bogorodici*. Tko može doći do te prije 17 godina štampane knjige, toplo mu preporučujem da je nabavi – ako je to nama Hrvatima sada u ovom prokletom ratu moguće: neće se, lje, pokajati!³⁸

Što sv. Naučitelj iz Nisibisa i Edese o Mariji teologizira, moram, na žalost, veoma skratiti. Prenosim samo značajnija mjesta:

»*Ti ... si ... nastavnica molitvenog tihovanja, vrata otkrivenja i duhovnih tajni, izvor svetlosti, dveri večnoga života, nepresušna reka milosrđa, neiscrpno more darova i čudesa...*«³⁹

Ovdje nalazimo karakterističnu kovanicu Justina Popovića: *molitveno tihovanje* za opće poznati u kršćanskoj duhovnosti grčki termin *hesychia* (isihija) u značenju povučeniosti – samoće – sabranosti – šutnje, tih uvjeta kontemplacije. Katkada je isihija (hezihija) i sinonim same kontemplacije, zrenja.

35 DPC, III., 653-654.

36 DPC, III., 654-656.

37 O.c., 657.

38 Popović u ovom poglavlju citira iz te svoje knjige stranice 5, 8, 12, 14, 26, 49-52. – Postoje, hvala Bogu, bar dva primjerka u Zagrebu u NSB pod signaturama 554.673 i 554.077.

39 DPC, III., 657.

Nastavimo pabirčenjem po Efremovoj molitvi: »*Svebesprekorna, Sveprečista, Svehvalna, Sveblažena, Sveneprikosnovena, Svečasna, Svevažena, Sveblagoslovena, Sveželjena Djeva dušom, umom i telom; tron Cara koji sedi na heruvimima; nebeska vrata, kroz koja mi uzlazimo na nebo; Bogonevesta preko koje nam dođe pomirenje sa Bogom; neshvatljivo čudo, neobjašnjiva vest, obelodanjenje sakrivene tajne Božije, neodoljivo posredništvo, moćna zaštita, živonosni izvor, neiscrpno more božanskih darova; visina koja nadvišuje Nebeske Sile; dubina tajnih misli nedostupna ispitivanju; posle Trojice opšta svih Vladateljka; posle Utešitelja opšta Posrednica za sav svet; kolesnica mislenog Sunca – istinite svetlosti koja obasjava svakoga čoveka koji dolazi na svet /.../ bezdan neobjašnjivog čovekoljublja Božjeg; čvrst oslonac prave vere; istinska loza vinogradna koja je rodila Plod života; munja koja obasjava duše; sigurnost onih što borave na visini; preporod palih, podstrek lenjih, krepost onih koji bde, jednomislije Crkve, mir vasseljene, čvrstina Podvižnikâ, radost Mučenikâ /.../ Ti si ispunila svet dobročinstvima. Ti otireš svaku suzu sa lica zemlje. Ti si obradovala nebeske i spasla zemne. Ti si umilostivila Tvorca, priklonila anđele, uzvisila čovečanstvo. Ti si pomirila gornje i donje. Ti si sve promenila na bolje, sve preobrazila u najsavršenije. U tebi mi imamo nelazni priznak našeg vaskrsenja; nadamo se Tobom dostići u Carstvo nebesko. Ti si nam otkrila prelaz u raj; Ti si nam olakšala ulaz u nebo; Ti si nas učinila svojima Sinu i Bogu Tvom...«⁴⁰*

Premda sv. Efrem nigdje formalno ne kaže *Majka Crkve*, ipak je ta ideja *implicite et radicaliter* nazočna u navedenim tekstovima, gdje se molitveno-pjesnički pokazuje funkcija majčinskog davanja svega što je potrebno za život djece Božje, tih udova mističnoga tijela Kristova ili Crkve.

Iz panegirika, koji je sveti ispovjedalac Teodor Studit držao o Usnuću Presvete Bogorodice, izabrano je možda najljepše mjesto, koje – opet, na žalost, nešto skraćeno – prenosim:

»... *Sada Bogorodica, sklopivši svoje telesne oči, donosi nam velika i blistava, nikada nezalazeća svetila: bdenje i molitveno posredovanje za svet pred licem Božjim. Sada, postavši besmrtna, Ona podiže ruke svoje ka Gospodu za svu vasseljenu. Uzletevši gore, čista Golubica ne prestaje štiti nas dole. Otišavši telom, Ona je s nama duhom; uzvedena na nebo, ona odgoni demone, jer je molitvena zastupnica pred Bogom...«⁴¹*

I veliki bizantski mistik iz početka XI. stoljeća, sveti Simeon Novi Teolog »*otkriva nam tajnu delatnosti Presvete Bogorodice i Njenu nezamenljivost u spasenju roda ljudskog*«. ⁴² Posebno je zanimljivo kako Simeon povezuje euharistijski život Mističnog tijela Kristova s Marijom:

40 *O.c.*, 658.

41 *O.c.*, 659, a u noti 62: »Molitve Presvetoj Bogorodici, str. 5, 8, 12, 14, 26, 49-50, 51-52.

42 *O.c.*, 660.

»... No pošto se Sin Božji i Bog već ovaplotio jednom, i na neiskazan i naduman način rodio od Nje telesno, i Njemu je nemoguće da se ponovo ovaploti, to šta On radi? On to samo besprekorno telo, koje je primio od Prečiste Marije Bogorodice, i u kome se rodio od Nje, daje u svetoj tajni Pričešća, i jedući /662/ Ga mi imamo unutra u nama, ako se dostojno pričešćujemo, vascelog ovaploćenog Boga i Gospoda Isusa Hrista, Sina Božjega i Sina Djeve, svebesprekorne Marije, koji sedi s desne strane Boga i Oca, a po vlastitoj reči Njegovoj: koji jede moje telo i pije moju krv obitava u meni i ja u njemu...« Također: »Pošto se Gospod Hristos prvi rodio u Svetom Duhu od Presvete Bogorodice, a od Njega svi Sveti, to Mati Božija jeste Mati Matere Božije. Razume se, i Svetitelji su Njeni sinovi, jer se pričešćuju prečistim telom Sina Njenog. Ovo je sušta istina, jer telo Gospodnje jeste telo Bogorodice. I kada se mi pričešćujemo ovog tela Gospodnjeg, oboženog, mi ispovedamo i verujemo da se pričešćujemo života večnoga.«⁴³

I »ravnoapostolski vladika Žički Nikolaj (+1956) zlatoustovski rečito, kazuje nam, poput svetih pesnika Pravoslavne Crkve, besmrtnih istine o najdragocenijem čudu roda ljudskog posle Gospoda Hrista – Presvetoj Bogomajčici !!!, u svojoj bogonadahnutoj pesmi:

»CARICA TIŠINE«⁴⁴

Tu je pjesmu episkop Nikolaj Velimirović objavio g. 1938., a riječ *Tišina* ima, mislim, isti smisao kao Justinova kovanica *tihovanje*. Opet se zbog tehničkih razloga moram ograničiti samo na posljednju strofu:

O, ko drugi može rodit Božijeg Sina
 Osim takva zdrava, carstvena tišina?
 O, ko drugi može meni mira dati
 Sem Tebe, carice, reko blagodati?
 Bura se ne bojiš, posred bura hodiš,
 Kadifenom rukom brodolomne vodiš.
 Greha se ne bojiš, u kal greha shodiš,
 Tiho kao večnost besne strasti krotiš.
 Carice tišine, poseti nas žurno
 I tišinom Tvojom stišaj srce burno!«⁴⁵

43 O.c., 661-662.

44 O.c., 663.

45 *Ib.* ovdje je vladika Nikolaj (Velimirović) rekao i: »Poseti nas žurno...«, što me podsjeća na tvrdnju da je pravoslavni Bizant u nekim svojim liturgijskim pjesmama poznao »Gospu od Brze Pomoći« ili »Brzu Pomoćnicu« možda blizu milenij prije francusko-američkih uršulinki XVIII. stoljeća. O tome sam nešto pisao na početku niza studijica pod naslovom *Kult Bogorodice u bizantskom obredu*, SB, 18/1978/34. (Vidi također ondje citiranu knjižicu ANCILA PRESEČKI, *Marija Majka Brze Pomoći*, Slavonski Brod 1973.)

Mislim da je jasna ova Nikolajevićeva pjesnička premisa za tezu Majke Crkve. Crkva bez kontemplacije? Bila je to jedna i natprirodno neplodna organizacija, pa razvijala inače ne znam kako veliku socijalnu, karitativnu i kulturnu akciju svjetskih razmjera. Toga je Crkva uvijek bila svjesna.⁴⁶ Zamamni primjer i pomoć – ako tako smijem reći – »hezihastkinje«⁴⁷ Djevice i Majke Marije također je majčinska funkcija u duhovnom životu Crkve.

U životu, životnoj dobi i djelovanju djece silno je važno ozračje optimizma i radosti, koje dobrobrano uzrokuje prisutnost ljubljene majke. »*Otu-da je ne samo Presveta Bogomajčica* (opet u deminutivu! P.B.) *već i sama ikona Njena, po blagovesti Svetog Serafima Sarovskog: 'Radost svih radosti*«. *Svekoliko iskustvo roda ljudskog neodoljivo svedoči: u čovečanskim svetovima nema istinske radosti bez Presvete Bogomajke. Vaistinu, Ona je jedina istinska i jedina besmrtna radost za ljudska bića izmučena grehom, smrću i đavolom. Da, – Ona: 'Radost svih radosti'*«. ⁴⁸

Ovdje je prigoda da se sjetimo što je još g. 1939. pisao profesor đakovačke Visoke bogoslovne škole dr. Pero Ivanišić u knjižici *Mariologija u srpsko-pravoslavnoj teologiji*. Na dokazivanje dr. Justina Popovića u prvom dijelu njegovih samostalnih poglavlja o Mariji izišlih u II. svesku DPC, tj. na dokazivanju koja se ondje izlažu u autorovu pjesničkom stilu i sa izvacima lirskih liturgičkih tekstova i molitava, Ivanišić je replicirao: »Način njegove obradbe obiluje ekvivokacijama, koje nipišto ne osvjetljuju istinu.«⁴⁹ I: »Znanstvena teologija ne podnosi pobožnih uzdisaja. Barem ne u smislu teološke argumentacije.«⁵⁰ Budući da je Popović i u drugom dijelu svoje »mariologije« (tj. u III. svesku DPC) – dakle u onom, o

46 Poslije I. svjetskog rata, usred zamaha naših omladinskih organizacija, sarajevski je kanonik – potonji vrhbosanski nadbiskup – dr. Marko Alaupović preveo na hrvatski knjezu francuskog trapista Dom Chautarda, koja upozoruje na primat kontemplacije: *J/ean B/apliste/CHAUTARD O/rdininis/ C/isterciti/ R/eformati/, Duša apostolskog djelovanja...* Sarajevo 1926. Nekako mi kao quintessenza i sinteza cijele knjige zvuči završna rečenica: »Djelotvorni, aktivni život ne smije da bude drugo van previranja nutarnjeg života« (s. 304). Bez solidnog molitvenog života neće ništa koristiti l'aggiornamento. Čini se da je to koncilski misao na kraju dekreta PC.

47 Kad sam u Huelvi čitao tobože svoj izričaj »hezihastkinja« povodom Nikolajevićeve pjesme *Carica tišine*, mislio sam da sam otkrio Ameriku! Međutim, vrativši se iz Kolumbova »isplovišta« u Zagreb, morao sam ponizno priznati samome sebi da sam bio odveć tašt i umišljen, jer sam tada stvarno otkrio, da je već davno sv. Grigorios Palamas tako mislio: »... He /=P/ also thought that during her stay in the temple she practised Hesychasm, thus preparing herself for the future mission...« Tako piše u članku *Palamas* američki mariolog MICHEL O'CARRELL C.S.Sp u svom krasnom djelu *THEOTOKOS: A Theological Encyclopedia of the Blessed Virgin Mary*, Wilmington, Delaware 1983., 162-163.

48 DPC, III., 665. Naglasak u genitivu pl. ne nalazi se u Velimirovićevu (zapravo Popovićevu) originalu, nego ga je stavio autor ovog priopćenja, da ne pogriješi pri čitanju.

49 Dr. PERO IVANIŠIĆ, *Mariologija u srpsko-pravoslavnoj teologiji*, Đakovo 1939., 10.

50 *O.c.*, 11.

kojem je riječ u ovom priopćenju – ostao vjeran svom ranijem stilu te, ne poslušavši Ivanišića, čak ponovio neke tekstove iz I. dijela (u DPC II), kušat ću o tome dati svoj sud. Popovićeви dokazi ne temelje se na *modus quo* – estetika i poetska virtuoznost u sebi – nego na *id quod*, tj. na sadržaju onih umjetničkih proizvoda kao svjedočanstvo Predaje: Kerigma – pogotovo o Bogočovjeku i Njegovoj Majci – davala se i još se uvijek daje ne samo umom nego i srcem. A što se tiče nedorečenosti, koje školski stil ne podnosi, njih ne može svaki iole teološki obrazovani čitatelj sam lako doreći. Uz to valja istaknuti da završna granica crkvenih Otaca u današnjem pravoslavnom teološkom svijetu nije VIII. ili IX. stoljeće kao kod nas rimokatolika, nego da ta granica kod njih uopće ni ne postoji! Radi se o ŽIVOJ (u Crkvi vazda postjećoj) PREDAJI!⁵¹ Tako može i episkop Nikolaj Velimirović biti »Otac« i svjedočiti vjeru Predaje: u ovom konkretnom slučaju, da se Majka Crkve dokazuje i svojim primjerom i, drugim zalaganjem, za najdublji duhovni život – za kontemplaciju.

Osim u DPC III, Justin Popović piše o Majci Crkve i u osmom svesku svojim dvanaestosveščanih *Žitija Svetih*. Istina, ovdje ne nalazimo doslovno tog titula. Ali nije li taj naslov i više nego očito uključen u slici odnosa Pracrkve (»prvenstvjuća Crkva«) i Marije kao što je npr. odnos: *dojenče – Majka*, po kojoj dijete raste i svaki dan sve više napreduje? Neka mi bude dopušteno ovdje još jedan ne predugi citat iz pišćeva komentara k Prazniku Uspenija Presvete Bogorodice (*Kimisis, Dormitio, Usnuće*): /252/ » ... Kada Savle dosadivaše Crkvi i gonjaše je, Mati Božija se tako toplo moljaše Bogu za njega, da ga pretvori iz krvožednog vuka u krotko jagnje, iz neprijatelja u apostola, iz gonitelja u učenika i učitelja vasseljene. I kakva dobra ne dobi prvenstvjuća Crkva od Prečiste Bogorodice, kao odojče od svoje majke? Kakve blagodati ne pocrpa iz toga nepresušnog izvora? Njenim staranjem i blagodaću vaspitana i odgojena, Crkva dostiže do zreloga uzrasta, i toliko ojača, da joj ni vrata paklena ne mogu nauditi; tome se i sama Bogomater radovaše, po reći Davida, kao što se mati raduje deci svojoj (Ps 112,9). Ona svakog dana posmatraše kako se deca Crkve množe: jer u samom početku na prvu propoved svetog apostola Petra obrati se tri hiljade duša (D.A. 2,41), zatim pet hiljada (D.A. 4,4), pa potom sve više i više. Sveti apostoli, vraćajući se s propovedi Evandjelja u Jerusalem, isto tako kazivahu sve Prečistoj Bogomateri. Slušajući o uspehu /253/ evanđelske propovedi, Ona se neiskazano radovaše duhom i uznošaše hvalu Sinu i Bogu svome...«⁵²

51 To očito pokazuje razdioba cijele patrologije, kako je predočuje dr. Atanasije Jevtić, u predgovoru svog 2. sveska *Patrologije*. Taj 2. svezak on izdade kao sadržajem najpreči prije ostalih predviđenih pet: »Priručnik je zamišljen da izade u 6 svezaka (1-3. vek; 4-5. vek na Istoku; 5-10. vek na Istoku; 4-11. vek na Zapadu; 11-15. vek i 16-20. vek).« Vidi ATANASIJE JEVTIĆ, JEROMONAH, *Patrologija*, Druga sveska *Istočni Oci i pisci 4. i 5. veka: od Nikeja do Halkidona 325-451*. Priručnik za studente. Beograd 1984., str. 4.

52 J. POPOVIĆ, *Žitije svetih za mesec avgust*, Beograd 1976., 252-253.

Teološki težinu Žitija – sličnih redaka – dokazuje činjenica, da Popović u pisanju Žitija nije izmišljao, nego je slijedio svetu Predaju Pravoslavlja grčkog, srpskog, ruskog.⁵³ Tako eto u općekršćanskoj mariološkoj Tradiciji ovdje otkrivamo i peti vidik »crkvomajčinstva« povrh ova četiri prekrasno formulirana u vlastitoj prefaciji moderne mise rimskog obreda o Majci Crkve!

Ostaje još pitanje, kakav se prinos ekumenizmu krije u Popovićevoj tezi? On je naime, kako je poznato, pisao protiv ekumenizma, a nije ni, najblaže rečeno, osobit prijatelj papinstva i rimokatolicizma.⁵⁴ Kad čovjek

53 J. POPOVIĆ, *Žitije svetih za mesec januar*, Beograd 1972., 17-30.

54 Evo nekih floskula: »Mali je čovek, suviše mali, pa bio on i papa, da bismo mogli ostaviti Bogočoveka i da bismo prišli čoveku. Mi smo suviše produbili i obnažili treće davo-
lovo iskušenje, da bi nas njime mogli sablazniti. Papopoklonstvo – čovekopoklonstvo izaziva setan osmeh na žalostivoj duši pravoslavnoj, i ona se danonoćno moli Sladčajšem Gospodu, da sve čovekopoklonike povede putem Bogočovečanske Istine u Život Bogočovečanski [...] Lakše je kamili proći kroz iglene uši nego li rimokatoliku ući u tajanstveno carstvo Pravoslavne Crkve. Iza svih retorskih i sholastičkih definicija o čoveku, za njih je na kraju krajeva, čovek – mehanizam, koji se može pokretati na rad i staviti u pokret, samo ako ga navije glavni mehaničar iz Rima«. (Hrišč. život«, 5-9, 1927.g) – pretiskano u: OTAC JUSTIN POPOVIĆ, *Na bogočovečanskom putu*, (izdanje manastira Čelija kod Valjeva) Beograd 1980, str. 72, napomena 44. U Stoslovu Prvom (klasična bizantska formula za skupine od stotinu gnoma: *hekatontas*, latinski *centuria*, a pod br. 88. možemo čitati: »*Ecclesia reformata, semper reformanda*. Ova protestantska deviza postala je u mnogome rimokatolička. Ustvari, ova deviza je u suštini najpre papistička, i zarazila svoje rođeno čedo: protestantizam. Jer u papizmu, najpre, i najradikalnije u papizmu, sve zavisi od pape=čoveka. To je sve protestantizam.« (Na bogočovečanskom putu, 149). Ili malo duži citat iz iste knjige: »Papizam je u najvećoj meri, naročito na etičkom planu, – jer pre toga i na dogmatskom planu – otpao od Hrista i ustao protiv Hrista, kada je u Srednjem veku zaveo i ozakonio antievandelski princip i praksu: ubijati grešnika zbog greha: spaljivati jeretike zbog jeresi, vraćare zbog vradžbina, mislioce zbog izvesnih novih ideja – ad maiorem Dei gloriam.

Ovaj antievandelski princip pozajmili su od papizma, kao religioznog evropskog humanizma, svi ostali evropski humanizmi: i filozofski, i naučni i umetnički, i politički, i socijalni. U osnovnoj suštini svojoj svi su ti evropski humanizmi bili, i ostali, rođena deca papizma; istina – neka zakonita a neka nezakonita, neka poslušna a neka buntovna. Svojom raznovrsnom delatnošću ti su humanizmi viribus unitis, – no uvek predvođeni, svesno ili nesvesno, volens ili nolens, papističkim humanizmom – vratili Evropski rimokatolički i protestantski svet mnogobožačko-neznabožačkim merilima i shvatanjima: ubijati grešnike zbog greha, uništavati zločinca zbog zločina«. (Na bogoč. putu, 304). Još nekoliko navoda iz knjige: ARHIM, dr. JUSTIN POPOVIĆ, bivši profesor univerziteta, *Pravoslavna Crkva i Ekumenizam*, Solun 1974. Knjiga ima dva glavna dijela: 1. *Pravoslavno učenje o Crkvi* i 2. *Ekumenizam*. Uz brojna slična mjesta – u prvom dijelu – jedno glasi ovako: »Od jedne jedine nerazdijeljive Crkve Hristove u razna vremena odvajali su se i otpadali jeretici i raskolnici, i time prestajali biti članovi Crkve i sutelesnici Bogočovečanskog tela njenog. Tako su najpre odpali gnostici, pa arijanci, pa duhoborci, pa monofiziti, pa ikonoborci, pa rimokatolici, pa protestanti, pa unijati, pa [...] redom i svi ostali pripadnici jeretičko-raskolničkog legiona«. (str. 66) Iz drugog dijela: »U samoj stvari, prvi, radikalni protest u ime humanizma protiv Bogočoveka Hrista, i njegovog Bogočovečanskog organizma – Crkve – treba tražiti u papizmu, ne u luteranizmu. Papizam je stvarno prvi i najstariji protestantizam... Može se reći: protestantizam je vulgarizirani papizam, samo lišen mistike, autoriteta i vlasti«. (str. 149) »Razni pseudo-hrišćanski humanizmi pune svet knjigama, a Pravoslavlje – svetiteljima« (str. 155). I još

čita njegove tvrdnje (citirane u odlujoj 54. fusnoti), tvrdnje mučne ne samo za ekumeniste nepravoslavne i pravoslavne⁵⁵ provencijencije, postavlja se načelno pitanje: kakav stav treba zauzeti prema Popovićevoj knjizi i pravoslavlju i ekumenizmu, i prema njenim braniteljima, zastupnicima, propagatorima?

»Što je s tom knjigom, koja se nedavno kod nas pojavila?« sav žalostan, gotovo plaćući, pitao je u Arandelovcu g. 1978. prigodom 3. Interfakultetskog ekumenskog simpozija svoje srpskopravoslavne kolege – »simpoziste« jedan od najoduševljenijih, najpobožnijih i ujedno najagilnijih slovenskih ekumenista – Prečasni g. Jože Vesenjaka (1920), svećenik Marihorske biskupije. Kratak i načelan odgovor – njemu i svim nazočnim katolicima, evangelicima, baptistima, pentekostalcima – impromptu je dao, ako sam dobro zapamtio, prof. beogradskog Teološkog fakulteta dr. Čedo Drašković: »Kod nas postoji sloboda – svatko može pisati kako hoće. Iza te knjige *ne stoji službena (SP) Crkva!*« Je li odgovor umirio i zadovoljio sve, ne znam. Ali koristim tu izjavu, da u vezi s glavnom tezom svog predavanja ustvrdim ovo: Ja ne nosim crnih naočara ni pred kršćanskim Istokom ni pred kršćanskim Zapadom bilo koje denominacije. Koristim rad oca Justina Popovića ne samo zbog sabrane građe svjedočanstava kršćanske Predaje do XI. stoljeća nego i slijedećih (kad bih živio, i do Sudnjega

samo jedan navod: »*Svi humanizmi evropskog čoveka u suštini nisu drugo do neprekidno ustanak protiv Bogočoveka Hrista. Na sve moguće načine vrši se pagubni Umwertung aller Werte: Bogočovek se svuda zamenjuje čovekom; na sve evropske prestole ustoličuje se evropski humanistički čovek. Otuda, na jedan Vicarius Christi već njih bezbroj, samo u raznim odorama. Jer, u krajnjoj liniji, dogmatom o nepogrešivosti pape proglašen je nepogrešivim čovek uopšte. Otuda širom Evrope bezbroj papa. Vatikanskih i protestantskih. Među njima nema bitne razlike. Jer: papizam je – prvi protestantizam, po rečima Istinovidca Homjakova.*« (str. 185). Mislim da je u posljednjoj riječi posljednjeg citata ključ k razumijevanju svih pravoslavnih antiekumenizama, ne samo Justina Popovića. Tko ima crne naočari, vidi sve crno. Justin Popović je početkom ovog stoljeća u beogradskoj bogosloviji upoznao homjakovsko-slavofilsku ekleziologiju, a u njoj se samo do srži učvrstio u Petrogradu, da je poslije ni na Zapadu anglikanske Velike Britanije ni na Istoku pravoslavne Grčke i Srbije nikada ni za jotu ne napusti. Što je kod nas crno – a bilo je toga, ponizno priznajemo, kroz druga stoljeća mnogo – ostaje crno, ali zašto zbog nepravilnih naočara smatrati i proglašavati bijelo crnim? Zar je zbog homjakovskog shvaćanog papizma pojava i djelo npr. Majke Tereze grijeh? Zar će prestati biti grijehom istom onda kad se Majka Tereza obrati u Pravoslavlje, i to samo u pravoslavlje ovakve ekleziologije?

- 55 Prije više godina jedan mi se pobožan i ekumenski otvoren pravoslavni svećenik tužio na jedno mjesto (bez precizirane referencije), kojim Justin Popović uvodi čitača u svoje tumačenje papinskog infalibiliteta. Ono glasi (otprilike ovako): »... Ja svegrešni usudujem se pisati o nepogrešivom...« – »Ma kako može ovako podvaljivati i dezinformirati svoje čitaoce, kad je poznato, da se u katoličkoj dogmi iz 1870. radi o karizmi o crkvenom naučavanju, a ne o moralnoj savršenosti?!«, sa žalošću je zaključio moj prijatelj. Njegovo ime ipak ne navodim, jer on – zbog raznih obzira – ne bi želio da ga ovako »vučem« u javnost. Ali za nas je dosta znati, da baš svaki pravoslavni svećenik, teolog, štovitelj i laik, ne nosi crnih homjakovljevskih naočara, kroz koje se može vidjeti kako je sav Zapad – svejedno je li katolički, reformacijski, bezvjerjski, bezbožni – otišao k vragu...

dana), jer usvajam ideju (mislim Pija XI), da nije samo *Zlâtna gora* zlátna nego da su zlátni i njeni ulomci. Još određenije za naš predmet: odmišljajući od konkretnog (svetog, odn. nesvetog) života članova pravoslavlja i poslije XI. st., no ono ipak posjeduje, teško je to precizno brojkama izreći, ali vjerujem 90-99% kršćanstvu zajedničkoga. Samo nas, zapravo, ekleziologija (i to obostrano: novija) dijeli.

Ako se, dakle, teza Justina Popovića o »crkvomajčinstvu« i njegovi argumenti slažu s govorom Pavla VI. koncilskim Ocima, kakav plus za obnovu kršćanskog jedinstva! Ta zar nije isti sadržaj – samo skolastičkije i pregnantije, bez istočnjačke retorike – izražen u ovoj Pontifeksovoj rečenici: »*Maria Mater Christi est, qui statim ac in ipsius virginali utero humanam naturam assumpsit, sibi ut Capiuti adiunxit Corpus suum mysticum, quod est Ecclesia. Maria igitur, utpote Mater Christi, Mater etiam fidelium ac Pastorum omnium, scilicet Ecclesiae, habenda est.*«⁵⁶

Rekao sam već na početku ovog priopćenja, da »opažamo (apsolutno neovisno o ekumenskim nastojanjima) znakove nekog – makar malog – međusobnog pravoslavno-katoličkog približavanja s obzirom na Mariju«. Mislim, od oca Justina korištenih svjedočanstava iz Predaje do XI. stoljeća (Zlatousti, Efrem Sirijski, Ćiril Aleksandrijski, Ivan iz Damaska, Oktoih, Teodor Studit). Glede sv. Simeona Novog Teologa napominjem da je taj veliki bizantski mistik umro g. 1022., dakle na početku čitave jedne ljudske generacije koja je živjela još prije velikog raskola 1054. godine. (Historici računaju ljudski naraštaj prosjekom od 30 godina.) Ali ja nikada – ni u svojim predavanjima ni u napisima – ne želim inzistirati na takvoj kronološkoj okolnosti i da na takvom »temelju« tvrdim kako je Simeon bio katolik a ne antirimski raspoloženi pravoslavac. Ne činim to zato što je u njegovo vrijeme već postojao latentni, neformalni razdor između Rima i Carigrada, gdje je papino ime bilo brisano iz diptiha (1009-1019), iako – moramo priznati – niz svjedočanstava o tom nije sasvim slobodan od kritike povjesničara.⁵⁷ No i obratno, ne činim to ni zato što nisam dovoljno proučio sva djela tog sveca, koji je doduše imao sukoba – ali prije s domaćom (antirimskom) hijerarhijom negoli sa samim papom...

Je li tom problemu relevantna činjenica da je Simeonov najodaniji učenik i životopisac studit Nikita Stithatos (Plećati?) bio od kardinala Humberta a Silva Candida udaren ekskomunikacijom godine 1054? Voltaire, Fidel Castro, Goebels, Skender Kulenović, i bezbroj drugih, bili su isusovački učenici, ali to još ne mora značiti da su i njihovi učitelji zastupali i branili baš sve ideje i postupke glasovitih odgajnika. Napokon, jesu li tragična zbivanja g. 1054. baš temeljito povijesno-ekleziološki

56 AAS, 56 (1964), ser. III., vol. VI., p. 1015.

57 H-G. BECK, *Die Ostkirche vom Anfang des 10. Jahrhunderts bis Kerullarios* – 47. poglavlje, u: HANDBUCH DER KIRCHENGESCHICHTE (H. Jedin), III/1, HERDER, Sonderausgabe 1985., S. 470.

proučena? Čovjek se usuđuje pitati: je li o njima znanstveno ekumenski objektivno rečena posljednja riječ?

Ne vidim razloga zašto se ne bismo smjeli veseliti uočivši, kako se, prikrivena u kršćanskoj duši predaja o Majci Crkve od vremena do vremena probijala na javu kod pisaca – kršćana, što više svetaca – koji ipak nisu bili u očitom zajedništvu s nasljednikom sv. Petra? Ako katolički teolozi mogu nalaziti potvrđâ npr. za nauku o sakramentima čak kod nekalcedonskih Crkvi ili o Mariji u Fotiosovu homiletičkom opusu,⁵⁸ zašto ne bismo svoju vjeru i pobožnost i dalje mogli hraniti studijima, razmatranjima, pjesmama sviju Grigorijâ Palamâ, Nikolajâ Velimirovičâ, Justinâ Popovičâ i sličnih pravoslavnih svjedoka prakršćanske predaje?

Zar ovo moje pitanje nije sasvim u skladu sa UR, tj. s Dekretom Drugog vatikanskog sabora o Ekumenizmu, gdje nam se u br. 14. dozivlju u svijest činjenice: apostolskog podrijetla pojedinih istočnih Crkvi, posjedovanje kršćanske riznice dogme, liturgije, duhovnosti..., otkuda je kršćanski Zapad vadio i još vadi? Služim se ovom prigodom da toplo preporučim svećenicima i vjeroučitelj(i)ca)ma, neka koriste prekrasne kristološke i još dublje soteriološke tekstove, što ih je – ne samo u DPC II i III nego i u ostalim svojim djelima, osobito u kristovski impostiranim *Žitijama svetih* (12 svezaka) – pjesnički i zaljubljenički u Bogočovjeka stvarao o. Justin. On je kod nas najbolje pisao o Dostojevskom. Tako me barem uvjerava prijatelj, katolički svećenik, pomalo stručnjak za tog ruskog velikana kršćanske misli – ili čak novovjekog crkvenog Oca, kako se znade čitati i čuti. Ali, ne iznevjeravajući ekumenska načela, svom savjetu još dodajem i jedan uvjet: treba svakako skinuti naočari crnogledja u oba smjera: bilo s Istoka na Zapad, bilo sa Zapada na Istok. Idealom nam mora biti sigurna i čista (a prema potrebi, i znanstveno-objektivno-ekumenski očišćena) Predaja. Ili da to s o. Congarom doreknem: ne predaje (minuskulom) nego (majuskulom pisana) Predaja!

Ovim bi se moje izlaganje moglo završiti s obzirom na formulaciju teme u njegovu naslovu. No, čitajući Knjazevljevu kritiku Pavla VI., mi bismo željeli čuti odgovor i Justina Popovića na nju. Ali on to nije učinio: da li zato što uopće nije čitao što piše kolega mu na Pariškom pravoslavnom institutu sv. Sergija, ili zato što nije htio odgovarati, ili je to smatrao besmislenim, nije važno. Ipak se i u oca Justina može naći neki odgovor. Knjavez je tvrdio, u prvom redu da u pravoslavnoj tradiciji ne postoji pojam Majke Crkve, a Popović je pokazao protivno: da se on već nalazi, doduše samo implicitno, u pravoslavnim premisama za formalno dokazivanje. No to je i sasvim dostatno. Ali svojom »ratio theologica« Justin doista nije odgovorio na drugu Knjazevljevu poteškoću da je naime teza

58 BERNHARD SCHULTZE, *Der Marienkult des Patriarchen Photius*, u: PAMI, *De cultu Mariano saeculis VI-XI*, Acta Congressus Mariologici-Mariani in Croatia anno 1971 celebrati. Vol. III., Romae 1972., pp. 461-478.

o Majci Crkvi u sebi nelogična, kontradiktorna: Marija bi morala za to postojati i u Crkvi i izvan nje. Pokušat ću stoga iznijeti svoje vlastito mišljenje, koje se, držim, slaže i sa sličnim rješenjima takvih aporija u katoličkoj teologiji.

»Majka Crkve« jest slikovita, metaforička formula za natprirodnu stvarnost o kojoj smo u izlaganju pisali i za nju citirali ne samo Pavla VI. nego i Justina Popovića i velike do njega navođene auktoritete kršćanskog Istoka i starijeg te novijeg doba. Meni se čini da je ruski profesor Pariškog instituta sv. Sergije shvatio novi Bogorodičin titul u doslovnom i jednoznačnom smislu prirodnoga majčinstva, kad je iz ontoloških principa postulirao:

»... La maternité spirituelle ne place pas Marie au-dessus de l'Eglise ontologiquement ou hiérarchiquement. On peut la présenter comme un charisme avec lequel Marie est entrée dans l'Eglise et qui la ferait Mère dans l'Eglise et non Mère de l'Eglise.«⁵⁹

Da, bio bi to zbilja *transitus in aliud genus*, kad ne bi stajao princip, što ga moraju prihvaćati ne samo teoretičari književnosti i filozofi, nego i teolozi, tj. da kod svih metafora, prispodoba parabola, analogija-sličnosti, itd. valja paziti na zajednički *tertium comparationis*, a zanemariti sporednosti, ne tvrdokorno ustrajati pri prispodobljavanju na svakom detalju, jer bi nas to inače često dovelo do apsurdna. Kad bismo smjeli u svim detaljima primjenjivati sliku prirodnoga majčinstva, onda bismo doista morali kod »Majke Crkve« misliti na začecje, gestaciju, rađanje tijela, postavljanje na noge, duhovni odgoj, itd., što sve traži i vremensku i druge distinkcije između majke i djeteta, i razumije se, morali bismo s Knjazevom zaključivati, da bi Majka Crkve morala biti *izvan Crkve*, što u kategoriji vremena znači i prije Crkve! No ako mislimo na doziranost nekih elemenata u svakoj prispodobi, onda nećemo biti u napasti nevjerice kada sv. Pavao pojam majčinstva pridaje i Bogu i ljudima: »... prigibam koljena pred Ocem, od koga ime svakom očinstvu na nebu i na zemlji« (Ef 3,14-15 prema DF). Od sunca je jasnije da Apostol spaja ta očinstva *ne univoce nego analoge*: on odmišlja od bezbroj detalja koji bi konvergirali *ekvivočnosti* (kako neke moderne teologije doista i zaključuju, ali iz drugih, katolicima neprihvatljivih polazišta).

Baš ovaj Pavlovski citat o sličnoznačnom očinstvu podsjetio me na jedan školski primjer za koji se ne mogu svladati a da ga ovdje ne navedem radi upozorenja na nužne suptilne distinkcije u terminologiji kršćanskih misterija.⁶⁰ Ele, »dogodilo« se negdje u Francuskoj početkom našeg stoljeća. Djevojčica se vraća s vjeronauka (u župi, ili drugdje, samo ne u

59 A. KNIAZEFF, *La Mère de Dieu dans l'Eglise orthodoxe*, CERF Paris 1990., 205.

60 Davne šk. g. 1948/49. kao duhovnik u Dubrovačkom biskupskom sjemeništu služio sam se francuskom knjigom koja je u tri sveska sadržavala uspjele primjere i zgodna pojašnjenja u korist kateheta. Ali kroz prošle 43-44 godine ja sam uspio zaboraviti i naslov knjige i autora pa ne mogu ovdje točno i znanstveno citirati izvor u gornjem

školi, jer ga ondje nije bilo u razdoblju rastave Crkve i države). Majka je dobra i pobožna katolkinja, dok otac tzv. »slobodan mislilac«. On samo za volju kućnoga mira pušta da dijete ide na katekizam. Koji put ipak znade paralizirati »negativan« utjecaj vjere na kćerkiću. Tako ju je i sada dočekao mudrim i »naprednim« interventom:

– Reci mi, što ste danas učili na vjeronauku? Zar ne, da Otac nije stariji od Sina, i da Sin nije mlađi od Oca? Ali gledaj, kako je to glupo! Ja sam Tvoj otac, a stariji sam od Tebe za trideset godina!

– Ne, tata! Samo *kao čovjek* Ti si doista od mene stariji, ali *kao otac* nisi: Ti si naime postao mojim ocem tek onda kad sam ja postala Tvojom kćerkom...

Razumije se, nije to nikakva mala Francuskinja-genijalka tako suptilno i dubokoumno dokazivala, nego je to bio odrastao teolog, kateheta, pisac, koji je na taj način – možda više pokazao nego dokazao – kako ne možemo zemaljskim mjerama »pobijati« mistične ali baš sasvim očite stvarnosti. Pred sedam stoljeća veliki je sv. Toma Akvinski dokazao mogućnost vječnosti stvorenoga svijeta.⁶¹ *Murmurantes*, tj. protivnici Akvinčeve teze, prenosili su i na ovaj problem /svoja svagdanja/ zemaljska iskustva o »nužnosti« da tvorni uzrok mora predopstojati prije svog učinka. Mislim da sličan logički postupak sadrži tvrdnja Knjazeva, koji ne uvidajući nutarnje logike u novom Marijinu titulu, gotovo sažalno primjećuje: »Ce titre tient moins de la théologie que de la simple dévotion.«⁶²

Ipak, pobožnost po jednoj strani, i dogma, odnosno s dogmom usko vezana ili iz nje proizašla teološka istina, po drugoj, ne moraju nužno biti u suprotnosti. Naprotiv, one su komplementarne, kako se o tome izrazio kardinal Johann Baptist Franzelin (+1886): »Ne volim pobožnih knjiga bez teologije, ali ni teoloških bez pobožnosti.«⁶³ Poznato je da je značajka pravoslavne teologije *doživljenost* vjerskih istina u pobožnosti.⁶⁴

tekstu ispriповjedenog primjera. Tko je u katehitičkoj literaturi »potkovan«, možda će mu pri identificiranju knjige pomoći ova dva-tri mršava podatka koje sam jedino zapamtio: knjiga je tiskana negdje između 1900.-1920., format je osmina, autorovo ime zvuči kao »DEBUSSY«, »DUPRESSIS« ili nekako slično. Žao mi je što me je pamćenje iznevjerilo kroz ovo blizu pola stoljeća (a nije to zapravo ni baš tako kratko vrijeme).

61 *De aeternitate mundi (contra murmurantes)*. V. hrvatski prijevod (čovjek bi rekao kongenijalnog, ali za 7 stoljeća mladeg Akvinčeva redovničkog subrata i imenjaka): TOMA AKVINSKI, *O vječnosti svijeta (De aeternitate mundi)*. Preveo, uvodnom riječju i bilješkama popratio TOMO VEREŠ, Zagreb 1974 (zapravo poseban otisak iz OŽ 4/1974).

62 A: KNIAZEFF, o.c., 205.

63 Čuo sam u srpnju 1936. na predavanju svog dugogodišnjeg (1931-1962) odgojitelja i duhovnog vode o. Rudolfa Pate, DI (1900-1962), što ga je održao na I. hrvatskom liturgičkom kongresu u Hvaru, kamo je on i mene kao 17. godišnjeg travničkog seminarca poveo.

64 V. KARL CHRISTIAN FELMY, *Orthodoxe Theologie der Gegenwart: eine Einführung*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990. /uvodno poglavlje:/ »Wir haben das wahre Licht gesehen« – *Theologie der Erfahrung*, S., 1-24.

U ekumenizmu postoji jedna velika šansa, a ta je u reinterpetaciji dogmi i još puno više onih tvrdnji koje to uopće nisu, ali se takvim smatraju. Ako se naime za Sveto pismo – dakle nedvojbeno za Riječ Božju – traži neprestano egzegeza, koja se razvija, da dođemo do pravog smisla (ukoliko se taj baš uvijek može sigurno otkriti), koliko to onda više mora vrijediti za zaključke crkvenih sabora i onih Učiteljstava, koje ipak nisu nadahnuta Riječ Božja! I što je u konkretnoj situaciji i povijesnom trenutku Crkve doista dogma, a ne samo mišljenje, saznajemo iz dogmâ? Odgovor nije uvijek lak. Tako se dugo u teologiji držalo npr. da je tzv. »materijom« prezbiterskog ređenja *porrectio instrumentorum* (calicis, patenae), jer da se takva nauka nalazi u dogmatskom Dekretu Florentskog sabora za Arrence.⁶⁵ A onda je kardinal Willen van Rossum (1854-1932) – inače vrlo konzervativan teolog⁶⁶ – dokazao, da taj dekret nema snage koncilске definicije! Slično se do novijeg doba mislilo da je *Filioque* zbilja dogma, koja stoljećima dijeli kršćanski Istok i Zapad. Bio sam veoma ugodno iznenađen (»odlanulo mi je«), kad mi je prije dvije godine u Regensburgu (1990) nitko manji nego sam uzoriti Joseph Ratzinger, rekao da *Filioque* uopće nije dogma! I da ga ne bih pogrešno čuo ili razumio, ponovio mi je dvaput glasno: »Filioque ist kein Dogma! Filioque ist kein Dogma!« A nije mi to rekao *sub rosa*, i ne vidim uopće zašto bi to trebalo tajiti. Kad sam, vrativši se na Jordanovac, pripovijedao to ocima u rekreaciji, jedan, sada već emeritus profesor dogmatike, poznati i zaslužni pisac, nikako da u to povjeruje. Nekoliko dana poslije došao mi je i priznao da kardinal ima pravo: »Prelistao sam sve odnosne crkvene dokumente (Drugog lijonskoga i florentskog sabora) i stvarno nigdje ne stoji obvezujuća formula 'Definimus' ili njoj ekvivalentna.« Pravničko načelo »Onerosa sunt stricte interpretanda« vrijedi i u »magisterijskoj teologiji«. *Filioque* je prema *Katekizmu Katoličke Crkve* (1992) samo zakonita Predaja Zapadnoga katolicizma – i ništa više. Za nju kao i za istočnjačku formulu »od Oca po

65 Citiram – namjerno jedno starije izdanje – Denzingera, po kome su ispite dogmatske teologije spremali naši zlatomisnici (prije nekoliko godina): »701 ... Sextum sacramentum est *ordinis*, cuius *materia est illud*, per cuius traditionem confertur ordo: sicut presbyteratus traditur per calicis cum vino et patenae cum pane porrectionem; diaconatus vero per libri Evangeliorum dationem...« etc. Ali valja priznati, čitači su bili u bilješkama upozoreni na rezultate van Rossumovih proučavanja odnosno na »nedefinicijsku« snagu »Armenskog dekreta«: »De hac instructione preamittendum est, eam non esse definitionem de ministro, materia et forma sacramentorum, ut multi putabant...« (V.H. DENZINGER-J.B.UMBERG, *Enchiridion Symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. HERDER¹⁸⁻²⁰, 1932, *Decretum pro Armenis*, 253-259. Unatoč ovoj napomeni, ipak su – smatram, zbog »sakramentalnog tuciorizma« – presbyteri assistentes kod ređenja sve do najnovijih vremena budno pazili da se ređenici stvarno dotaknu patene i kaleža.

66 Čuo sam od dobro informiranog o. Albina Škrinjara DI, koji je 1925-1928. studirao u Rimu za posljednjih van Rossumovih godina.

Sinu« KKC u 248. marginalnom broju tvrdi otprilike⁶⁷ ovo: »Ako se ovi opravdani sebe međusobno dopunjujući vidici 'ne zašilje' (tj. ne pre naglase) jednostrano, onda oni ne štete vjeri u stvarnosti s tog ispovjeđenog (priznatog) vjerskog misterija.«

O Mariji kao *Majci Crkve* nitko ne misli da je dogma. Pa ipak, ja sam možda ekumenski pogriješio: sve u težnji za promocijom kršćanskog jedinstva, ja sam, još samo zabrljao: uočio sam i upozorio na razdore koji zbog ovog Marijina naslova nikako ne bi smjeli postojati, podijelio sam ne samo Pavla VI. i Knjazeva, nego i same pravoslavce: Knjazeva i Popovića, kojega sam opet pokušao približiti Pavlu VI.⁶⁸ Ali osim najčistije nakane (pa makar ovu neki kvalificirali ekumenskom naivnošću), mene tješi (opravdava?) i činjenica da vidjeti razlike ne znači ujedno i razdvajati ljude. Baš obratno: ako se »razlike« otkrivaju da im se narav točnije odredi i onda otkrije kako one ne traže shizmu, onda će se i na ekumenskom planu moći lakše ostvarivati ideal što ga je mislilac Jacques Maritain izrazio odličnim obrascem: »Distinguer pour unir!« Još je neizmjereno manje autora ovog priopćenja vodila »zadnja misao« – neekumenizma, tj. nekršćanskog i imperijalističkog prozelitizma – »divide et impera!« Najiskrenije izjavljujem da sam išao – kao i u sličnim napisima – isključivo za ekumenskim idealom *jedinstva u mnogolikosti!*

Majka Crkve ne rastavlja, Ona sjedinjuje! Zar se to nije pokazalo više puta kod hodočašća pravoslavnih vjernika i to pod vodstvom njihovih duhovnih pastira u Lourdes i Fatimu? Nisu se ni tada ni kasnije odricali ni jedne jote sv. pravoslavlja! Neka mi se u ovom kontekstu dopusti i osobna uspomena, točnije niz uspomena na naše svjetske (ili međunarodne) mariološke kongrese. Izuzevši samo jedan jedini – onaj u Rimu 1975. – prisustvovao sam im aktivno u posljednja dva desetljeća svima: u Zagrebu (1971), u Zaragozi (1979), na Malti (1983), u Kavelaeru (1987) i napokon u Kolumbovoj Huelvi (1992). I svuda sam susretao ekumenski orijentirane sestre i braću iz pravoslavne Grčke, Makedonije i Srbije (Bugara, Rumunja, Rusa, Arapa ... nije bilo). To su bile barem ove gospođe i gospoda: Mirjana Tatić-Đurić, Anika Skovran, Dimitrije Dimitrijević (+), Dimitrije Belčovski, Joannis Kallogirou (č. Kalojiru) sa suprugom, Anastasios

67 Iako je KKC (Katekizam Katoličke Crkve) bio već godine 1992. publiciran, ja ga ipak nisam mogao čitati prije Olbitanskog (Huelvskog) kongresa, nego sam gornji dio teksta napisao kasnije u Zagrebu. Odlučne riječi ovdje sam preveo prema talijanskom, francuskom i njemačkom jeziku, jer do drugih prijevoda nisam dosada stigao. Slovenci su već izdali svoj prijevod KKC, dok mi Hrvati dajemo pred brzinom prednost solidnosti, ukoliko nisam krivo obaviješten.

68 Poslije mog predavanja u Huelvi predsjednik Hrvatskog Mariološkog Instituta prof. dr. Adalbert Rebić prijateljski me je zavitalavao pitanjem: »Jeste li to Vi htjeli dokazati da je Pavao VI. bio inspiriran pisanjem Justina Popovića?« – Moj je odgovor i dr. Rebiću i svima koji bi slično htjeli podvaljivati: »Obojica vade iz Predaje, u kojoj je *Majka Crkve* implicitno sadržana.«

Kallis i Konstandinos P. Kharalambidis. Imena i fizionomije, tj. osobe navedenih kolegica povjesničarki umjetnosti i kolega teologa s najljepšim sjećanjem u srcu nosim i za njih se kao za »najsvojije« molim...

Ekumenska pouka pravoslavnih mariologa više ne može, mislim, dovesti do izjava sličnih onoj, koju je prije 55 godina dr. Pero Ivanišić napisao u već citiranoj brošuri: »Dr. P/opović/ nije iznio ništa pozitivna u prilog pravoslavnom krivovjerju /sic!/⁶⁹ Ta su vremena, nadamo se, zauvijek prošla.

Titul *Majka Crkve* samo nas potiče na veće i dublje proučavanje kršćanske Predaje – žive predaje – ali time i na veću pobožnost i čvršće pouzdanje u Crkvi majčinski blisku Djevicu Mariju. Kao Majka jedne – no djelomično (vremenski, prostorno pa i teologijski) podijeljene – Crkve, Ona nam može isprostiti ono čudo koje u ovaj čas kao posvađena i zaraćena njezina djeca najviše trebamo: *Mir i pomirenje*, jer bez kršćanskog – dakle pravednog i ujedno praštajućeg – pomirenja nema trajnoga mira.

MUTTER DER KIRCHE BEI JUSTIN POPOVIĆ

Predrag Belić

Zusammenfassung

Als der Papst Paul VI. beim Abschluß der III. Sitzungsperiodedes Zweiten Vaticanums Maria zum Mutter der Kirche erklärte, warteten ökumenischen Dogmen aus 1854 und 1950 bewußt – mit Angst auf Reaktionen der mir Rom nicht unierten Kirchen und Kirchlichen Gemeinschaften. Obgleich es sich diesmal (1964) um keine Dogmatisierung handelte, könnte jedoch der neue Marientitel ein Prüfstein der Aufrichtigkeit und des Wohlwollens der Römischkatholischen Kirche sein, die eben das konziliare Dekret über der Ökumenismus feierlich verkündigt hatte.

Man mußte nicht lange warten. Der angesehene Professor am Orthodoxen Theologischen Institut Saint-Serge in Paris Dr Alexis Kniazeff verfaßte noch demselben Jahr einen Artikel, wo mit er die orthodoxe Kritik dieses Marientitels kurz auslegte (Le Messager orthodoxe 27-28 /III-IV/ 1964). Er verübte dem Papst nich bloß die Art der Verkündigung - eine Abwesenheit der Berücksichtigung auf die starke Opposition der Konzilsväter und zwar im Augenblick, als das Konzil das Prinzip der bischöflichen »Kollegialität« ausgerufen hat – sondern lehnte auch den Titel selbst als einen in der Überlieferung unbekanntes und von der Logik der orthodoxen Theologie bestrittenen ab. Ein Jahrzehnt danach hat Kniazeff seine Kritik wiederholt, als er in

69 P. IVANIŠIĆ, *Mariologija u srpsko-pravoslavnoj teologiji*, Đakovo 1939, 26.

der katholischen liturgischen Zeitschrift *La Maison-Dieu* einen Rückblick auf die päpstliche Ermahnungsschrift *Marialis cultus* verfaßt hatte (n. 121, 1975, S. 108-113). Zum dritten mal 1987 in einer Rücksicht auf die Enzyklika *Redemptoris Mater* wo Johannes Paul II. den marianischen Titel von Paul VI. sich zu eigen macht. Die dreimalige Kritik wurde in der nach dem Tod des Autors erschienenen orthodoxen Mariologie nochmals hervorgehoben: *La Mère de Dieu dans l'Eglise orthodoxe* (CERF Paris 1990, S. 203-219).

Man kann jedoch nicht behaupten, daß Kniazeff eine eindeutige Stellung der morgenländischen Orthodoxie zum neuen Titel ausdrückt.

Nämlich einer der bekanntesten Theologen der Serbischorthodoxen Kirche Dr Justin Popović hat im letzten Band seiner dreibändigen Dogmatik auch ein Kapitel über Maria und Kirche verfaßt, wo er den Titel Mutter der Kirche vertritt. Es folgen ein paar davon übersetzten Sätze:

»Es ist die neutestamentliche Allverkündigung: die Kirche ist der Leib Christi. Und die Allerheiligste Gottesgebäerin, dem sie uns den Gottmenschen Herrn Christus gebar, gebar sie eigentlich die Kirche, weil sie den Leib der Kirche gab. So ist die Gottesgebäerin in derselben Zeit Mutter der Kirche.« (JUSTIN POPOVIĆ, *Dogmatika Pravoslavne Crkve, knjiga treća*, Beograd 1978, S. 645).

»... In der orthodoxen Auffassung des neutestamentlichen Glaubens ist das Heilswerk unsers Herrn Jesus Christus untrennbar von der Allerheiligsten, Aller reinsten, Allerbegnadeten, Allerberühmten unseren Gebieterin Gottesgebäerin und Immerjungfrau Maria. Die Allerheiligste Gottesgebäerin ist Mutter Gottes und daher Mutter alles Göttlichen, Heiligen, Himmlischen, alles Ewigen, Gottmenschlichen, Besten, alles Schönsten...« (ebda). Usw., Seine These entwickelt J. Popović bis zum Ende des Kapitels (S. 645-688) bedienend sich dabei wie der *Ratio theologica* und der zahlreichen orthodoxen liturgischen Texte so auch der Zeugen der Überlieferung: Ephräm der Syrer, Kyrillos von Alexandrien, Theodoros von Stoudion, Symeon der Neue Theologe, Grigorios Palamas und der moderne serbische Heilige – Bischof, Schriftsteller und Dichter Nikolaj Velimirović.

Die Kommunikation gleicht die Behauptungen von Popović mit denen von A. Kniazeff. Ebenso gut mit der Schlußrede Paul VI. am Ende der Dritten Sitzung des Zweiten Vatikanums.

Die Mitteilung hat keineswegs einen antiökumenischen und daher antichristlichen Sinn – etwa einer Schadenfreude wegen der sich trennenden Meinungen in der Mariologie der orthodoxen Welt: dem gegenüber wünscht sie dem Ideal der einzig möglichen Ökumene – der Einheit in Vielfalt – auf eine sehr bescheidene Weise zu bedienen.